

1. Rozważania wstępne

1.1. Podstawy teoretyczne i uzasadnienie tematu

Zgodnie z konstytucją¹ Polska jest państwem demokratycznym (rozdz. I, art. 2), co oznacza, że powinna spełniać założenia, jakie ten ustrój ze sobą niesie. Według Roberta Dahla², jednego z klasyków zajmujących się teorią demokracji, wspólnota demokratyczna powinna spełniać pięć podstawowych kryteriów: możliwość rzeczywistego uczestnictwa, równe prawo głosu, oświecone rozumienie, nadzór nad podejmowanymi zadaniami oraz inkluzję dorosłych. Dahl uważa, że aby demokracja rzeczywiście istniała, nie może być naruszony żaden z powyższych warunków. Dla niniejszej pracy najważniejsze jest jednak pierwsze założenie dotyczące możliwości rzeczywistego uczestnictwa. Zakłada ono przede wszystkim równe dla każdego obywatela prawo do przedstawienia swoich poglądów, ale także wymaga od obywateli uczestnictwa w akcie wyborczym. Jak pisze Dahl: „Możemy zabezpieczać nasze interesy i prawa przed nadużyciami rządu tylko wtedy, kiedy w pełni uczestniczymy w decyzjach podejmowanych przez ten rząd”³. Powyższe założenia mają odzwierciedlenie w formie demokratycznego wzorca partycypacji. Jest to:

normatywnie skodyfikowany i usankcjonowany, powtarzalny schemat celów i form uczestnictwa, postulowany, preferowany lub wręcz absolutyzowany przez siłę polityczną zainteresowaną w jego powszechnym obowiązywaniu, traktowany jako oczywistość, powinność i wzór do naśladownictwa, a nawet jako jedyny możliwy (jedyne dopuszczalny) sposób myślenia i zachowania politycznego. Przypisuje się mu rolę dowodu słuszności oraz gwarancji efektywności działania i trwałości istniejącego lub wprowadzanego porządku społeczno-politycznego. (...) Cechą wzorca

¹ Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

² R.A. Dahl, *O demokracji*, Kraków 2000.

³ Ibid., s. 52.

demokratycznego jest organiczna nierozłączność demokratycznych idei (...), demokratycznych zasad i instytucji politycznych oraz demokratyzmu w stosunkach społecznych, sprzężonego z egalitaryzmem, pluralizmem, tolerancją, humanitaryzmem⁴.

Wśród cech i zasad tegoż wzorca pojawia się m.in. imperatyw uczestnictwa i aktywności, którego przejawem jest „maksymalistyczne nastawienie na powszechność i aktywny charakter uczestnictwa w życiu politycznym, także na zwiększenie skali i znaczenia udziału bezpośredniego”⁵. Demokratyczny wzorzec partycypacji zakłada jednak nie tyle prawo do uczestnictwa, ile powszechne nastawienie na korzystanie z tego prawa. Praktyczne przejawy wcielenia tegoż wzorca są niezbędne do uznania społeczeństwa za obywatelskie. Wśród nich należy wskazać powszechną aspirację i gotowość do uczestnictwa w rządzeniu w sposób pośredni (przez udział w wyborach) oraz bezpośredni (przez sprawowanie władzy). Uczestnictwo to nie jest jednak społecznie równe. Zależy ono m.in. od poziomu edukacji obywatelskiej, a ten – od statusu społecznego i ekonomicznego obywateli⁶. Wynikająca z edukacji kompetencja obywatelska, przejawiająca się w „krytycznym zainteresowaniu i refleksji nad stanem spraw publicznych oraz gotowości do myślenia wariantowego”⁷, jest niezwykle istotna dla oddawania głosów w wyborach, w tym głosów nieważnych. Umiejętność ta zakłada bowiem podejmowanie wyborów warunkowych, opartych na rzetelnej wiedzy dotyczącej przedmiotu elekcji. Ważna jest zatem nie tylko powszechność uczestnictwa w wyborach, ale także świadome i kompetentne oddanie głosu, nawet gdyby miało to oznaczać tzw. mniejsze zło.

Teoretycy demokracji⁸ są zasadniczo zgodni, że dla utrzymania tego ustroju konieczna jest aktywność obywatelska. Niemniej, pojawiały się też teorie wskazujące, że absencja wyborcza czy oddawanie nieważnych głosów mogą być zjawiskiem pozytywnym lub przynajmniej akceptowalnym. Anthony Downs⁹ w ramach swojej ekonomicznej teorii demokracji kreuje pojęcie wyborcy racjonalnego, który decyzję o pójściu na wybory uzależnia od zysków i kosztów indywidualnych. Wśród zysków mogą znaleźć się zarówno korzyści ze zmiany lub utrzymania władzy, ale też utrzymanie systemu demokratycznego. Kosztami są

⁴ M. Karwat, *Demokratyczny wzorzec partycypacji*, „Społeczeństwo i Polityka” t. 3–4 (4–5) (2005), s. 37–39.

⁵ Ibid., s. 42.

⁶ M.D. Carpini, S. Keeter, *What Americans Know About Politics and Why It Matters*, New Haven–London 1996.

⁷ M. Karwat, *Demokratyczny wzorzec partycypacji...*

⁸ Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 2006; R.A. Dahl, *O demokracji...*; A. Downs, *An economic theory of democracy*, New York 1957; J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York 1950; S.M. Lipset, *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*, Warszawa 1995.

⁹ A. Downs, *An economic theory of democracy...*

natomiast konieczność zdobycia informacji czy wzięcie dnia wolnego w pracy. Downs twierdzi, że *homo politicus* weźmie udział w wyborach wyłącznie, jeśli zyski będą wyższe niż koszty. Jeśli kosztów nie ma, to jest większe prawdopodobieństwo, że w wyborach wezmą udział osoby o określonych preferencjach politycznych niż niezdecydowane. Jeśli dla wyborcy istotnym zyskiem jest wspieranie demokracji, to odda swój głos wyłącznie dlatego, że ma świadomość, iż dla jej utrzymania potrzebna jest wysoka frekwencja. Głos ten może być nieważny, ale w tym przypadku głos nieważny to też głos¹⁰ i wyborca osiągnie oczekiwany zysk. Istotne w decyzji o udziale w głosowaniu jest też to, jak wyrównane są wybory oraz jak dużo osób potencjalnie zagłosuje, a w efekcie – jaką siłę ma pojedynczy głos. Podsumowując, należy stwierdzić, że zgodnie z ekonomiczną teorią demokracji absencja może być racjonalnym wyborem, jeśli tylko koszty z udziału w głosowaniu przewyższyłyby zyski. Racjonalne może być również oddanie nieważnego głosu, jeśli wśród oczekiwań wyborcy jest wyłącznie udział w głosowaniu, a nie wspieranie konkretnych partii.

O pozytywnych aspektach absencji wspominał także Seymour Martin Lipset¹¹. Autor podkreślał, że choć polaryzacja polityczna zwiększa aktywność wyborczą, to podziały społeczne nie powinny być odzwierciedlone w podziałach politycznych. Poza partycypacją rosłaby bowiem polaryzacja, a konflikt społeczny nasilałby się. Mimo to Lipset wskazywał, że osoby niegłosujące o wiele częściej niż głosujące przeciwstawiają się wartościom demokratycznym, pragną silnego przywództwa i sprzeciwiają się nadaniu swobód obywatelskich radykałom i innym mniejszościom politycznym¹². Dlatego udział w wyborach jest istotny, jednak nie powinniśmy dążyć do jego maksymalizacji, a jedynie do partycypacji wystarczającej dla utrzymania systemu demokratycznego. Pytanie brzmi jednak, jaka jest ta „wystarczająca” aktywność¹³.

Jak wspomniano powyżej, aktywność wyborcza jest istotą demokracji, różne są jednak motywacje, na których wyborca opiera swe decyzje. Zasadniczo można wskazać na dwa główne nurty, wokół których powstają teorie opisujące znaczenie i uwarunkowania wyborów: instytucjonalny i społeczny. Pierwszy z nich kładzie nacisk na wpływ mechanizmów instytucjonalnych na aktywność obywatelską, w tym m.in. systemu wyborczego czy ogólnej sytuacji politycznej. Drugi skupia się raczej na wzorcach ukształtowanych w ramach kultury politycznej społeczeństwa¹⁴. Oczywiście podejścia te nie wykluczają się, ale

¹⁰ Ibid., s. 261.

¹¹ S.M. Lipset, *Homo politicus...*, s. 34–36.

¹² Ibid., s. 35 (przypis).

¹³ Ibid., s. 36.

¹⁴ J. Flis, *Złudzenia wyboru: społeczne wyobrażenia i instytucjonalne ramy w wyborach do sejmiku i senatu*, Kraków 2014, s. 11–16.

współistnieją ze sobą. Podejście instytucjonalne jest jednak bardziej przydatne w badaniu różnic aktywności wyborczej między państwami (a zatem i między różnymi systemami wyborczymi). Analiza zróżnicowania regionalnego w obrębie jednego państwa o spójnym i scentralizowanym systemie wyborczym powinna opierać się raczej na kwestiach społecznych.

Zróżnicowanie postaw politycznych mieszkańców przejawia się najczęściej w postaci przeciwieństw, przy czym podziały te dotyczą nie tylko sympatii partyjnych, ale też postaw wyborczych, w tym partycypacji wyborczej oraz oddawania ważnych głosów. Osie wspomnianych różnic opisali w latach 60. XX w. Lipset i Stein Rokkan w swojej teorii podziałów politycznych¹⁵. Mówili oni o czterech osiach konfliktów socjopolitycznych: centrum–peryferie, Kościół–państwo, rolnictwo–przemysł oraz właściciele–robotnicy. Rozłamy te powstały wskutek reformacji, rewolucji narodowo-demokratycznych oraz rewolucji przemysłowej. Koncepcja Lipseta i Rokkana dotyczyła jednak społeczeństw Europy Zachodniej, które rozwijały się w sposób odmienny niż kraje Europy Środkowo-Wschodniej. Niemniej teoria ta może mieć zastosowanie także w Polsce, czego próbowali dowieść m.in. Mirosława Grabowska¹⁶ czy Tomasz Zarycki¹⁷. Spojrzenie Grabowskiej opiera się na wpływie komunizmu na podziały społeczne, w tym także wyborcze. Sama autorka skupia swoją uwagę głównie na rozróżnieniu partii na postkomunistyczne i solidarnościowe oraz na tożsamościach społecznych do nich się odnoszących. Dla niniejszej pracy ciekawsze jest ujęcie podziałów politycznych przez Zaryckiego, który osie konfliktów zaproponowane przez Lipseta i Rokkana próbuje przenieść na grunt polski. Za główną cechę polskich podziałów Zarycki uważa ich nieciągłość, która wynika z okresu zaborów, zmian granic po II wojnie światowej, a potem okresu komunizmu. Jego zdaniem konflikty rodzące się w wiekach XVIII–XIX przebiegały w Polsce różnie, w zależności od tego, pod jakim zaborem rozwijał się dany region. Na przykład w Prusach i Rosji w konflikcie państwo–Kościół wygrywało to pierwsze, ale już w monarchii austro-węgierskiej było odwrotnie. Podział ten był widoczny także w „polskiej rewolucji francuskiej”, jaką było powstanie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Dawne regiony katolickie¹⁸ były bowiem w czasach PRL antykomunistyczne. W opinii Zaryckiego

¹⁵ S.M. Lipset, S. Rokkan, *Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction* [w:] S.M. Lipset, S. Rokkan (ed.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York 1967.

¹⁶ M. Grabowska, *Podział postkomunistyczny: społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2004.

¹⁷ T. Zarycki, *W poszukiwaniu peryferii. Teoria podziałów politycznych Lipseta-Rokkana w kontekście polskim* [w:] M. Dajnowicz (red.), *Oblicze polityczne regionów Polski*, Białystok 2007.

¹⁸ U Zaryckiego oprócz Galicji także Kaszuby, Górny Śląsk czy Podlasie (poza częścią prawosławną).

osie podziałów w Polsce nie przebiegały jednak tak samo jak na Zachodzie. Główną przyczyną tego stanu rzeczy były właśnie wspomniane nieciągłości, które przekształciły szlachtę w inteligenckie mieszczaństwo, a następnie powodowały jego współpracę z klasą robotniczą. Z tego powodu podziały miastówieś czy robotnicy–właściciele w Polsce mają zupełnie inny wymiar. Klasa inteligencka charakteryzuje się bowiem nie tylko wysokim wykształceniem, ale także, a może przede wszystkim, doświadczeniem w walce z zaborcą, okupantem, a potem w ramach opozycji antykomunistycznej. Ponadto atutem inteligenta jest wspomniane szlacheckie pochodzenie. Według Zaryckiego to właśnie walka o status inteligencji jest w Polsce osią głównego podziału politycznego. Z jednej strony mamy bowiem inteligencję patriotyczną, z drugiej – formalnie wykształcone elity postkomunistyczne¹⁹. Dlatego najważniejszą osią podziałów jest w Polsce oś wartości, nie zaś ekonomiczna oś interesów²⁰, jak to miało miejsce u Lipseta i Rokkana.

Wspomniane strony konfliktów politycznych prezentują różne kultury polityczne. Pojęciem tym określa się „wypracowane sposoby formułowania i realizacji celów politycznych”²¹, a wśród elementów tej kultury można wyróżnić: stosunek do zbiorowości politycznej i systemu jako całości, partycypację polityczną, źródła legitymizacji systemu i jego bazowe wartości, oczekiwane funkcje władzy politycznej i związane z nimi granice pomiędzy polityką a innymi podsystemami i zgeneralizowane postawy wobec władzy, dystrybucję władzy w systemie, podstawowe źródła konfliktów wewnątrz systemu, wzory walki politycznej, mobilizację poparcia politycznego i oporu²². Interesujący w kontekście tematu niniejszej pracy jest przede wszystkim obszar dotyczący partycypacji, jednak ponieważ wszystkie elementy kultury politycznej wzajemnie na siebie oddziałują, nie należy rozpatrywać go bez odpowiedniego kontekstu. W literaturze pojawia się wiele typologii kultur politycznych, zarówno ze względu na poziom i jakość uczestnictwa²³, jak i na pobudki aktywności politycznej²⁴. Dla realizacji celów niniejszej pracy bardziej istotny jest jednak sam fakt istnienia różnych kultur politycznych niż ich klasyfikacja. Kultura polityczna

¹⁹ T. Zarycki, *W poszukiwaniu peryferii...*, T. Zarycki, *Kulturowo-polityczne uwarunkowania modernizacji Polski wschodniej i zachodniej* [w:] A. Tucholska, G. Gorzelak (red.), *Historyczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju: Polska i Ukraina*, Warszawa 2008.

²⁰ T. Żukowski, *Polska scena polityczna w latach 1991–92 w świetle wyników wyborów: ciągłość i zmiany* [w:] S. Gebethner (red.), *Polska scena polityczna a wybory*, Warszawa 1993.

²¹ K.M. Cwynar, *Kultura polityczna. Historia i znaczenia pojęcia*, „ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich” nr 10 (2010), s. 264–265.

²² J. Bartkowski, *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Warszawa 2003 [za:] G.A. Almond, S. Verba, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton 1963.

²³ G.A. Almond, S. Verba, *The Civic Culture...*

²⁴ D.J. Elazar, *American federalism: a view from the States*, New York 1972.

wpływa bowiem na zachowania wyborcze, ale ich w pełni nie określa. Jest ona zjawiskiem o znaczeniu teraźniejszym, ale swoje korzenie ma w przeszłości. Aby kultura polityczna rozwijała się, potrzebna jest natomiast pewna tradycja polityczna, czyli przeniesiony z przeszłości zasób wartości i zachowań, dany z góry grupie w dobrym i złym sensie. Warunkami utrzymania tradycji politycznej i jej nośników są: grupowość, instytucjonalizacja i ciągłość przekazu, a najlepsze warunki do przekazu tradycji stwarza ciągłość osadnictwa²⁵. Zarówno tradycja polityczna, jak i wynikająca z niej kultura polityczna mają swoje podłoże historyczne, które generuje specyficzne czynniki rozwoju dziejowego²⁶. W takim rozumieniu podłoże historyczne może być, obok bodźców współczesnych, jednym z uwarunkowań stosunków społecznych. Kazimierz Dobrowolski²⁷ wyróżnia trzy kategorie tego podłoża: geograficzne (układ ról, typ zabudowy, dostępność komunikacyjna, czyli te wynikające z położenia), biologiczne (rozwój lub regres demograficzny) oraz kulturowe (podział na ludność autochtoniczną i napływową, żywe tradycje realnego lub wyobrazonego wspólnego pochodzenia). Można więc w skrócie powiedzieć, że podłoże historyczne warunkuje i ukierunkowuje powstanie konkretnej tradycji politycznej, ta zaś ma zasadnicze znaczenie dla wykształcenia się kultury politycznej. Tak szeroki i trwały kontekst historyczny najczęściej wyznacza jedynie obszar możliwych zachowań lub wyklucza niektóre z nich²⁸, ale nie determinuje jednoznacznie decyzji. Jednak funkcjonowanie w konkretnej kulturze i tradycji politycznej ma kluczowe znaczenie dla zachowań wyborczych. Dlatego właśnie współczesna geografia wyborcza stawia pytania nie tyle o to, czy regionalizacja wpływa na sposób głosowania, bo to zostało już wielokrotnie potwierdzone, ile o to – w jaki sposób²⁹.

Hashtag #widać zabory pojawia się w polskich mediach społecznościowych przy okazji każdego wyborów centralnych. Zróżnicowanie preferencji wyborczych mieszkańców w zależności od zamieszkiwanego regionu historycznego jest zjawiskiem dobrze znanym w Polsce. Jednak wciąż nie do końca wiemy, czy zabory widać także w przypadku frekwencji wyborczej i odsetka nieważnych głosów. Dlatego też niniejszą książkę rozpoczyna pytanie „widać zabory?”.

²⁵ J. Bartkowski, *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne* [za:] K. Dobrowolski, *Teoria podłoża historycznego*, [w:] *Studia z pogranicza historii i socjologii*, Wrocław 1967.

²⁶ M. Bartkiewicz, *Kultura i cywilizacja jako determinanty stylu życia*, „Zeszyty Naukowe Dolnośląskiej WPiT. Studia z nauk społecznych”, t. 1 (2009) [za:] L. Krzywicki, *Idea a życie*, „Studia Socjologiczne”, Warszawa 1951, s. 141–149.

²⁷ J. Bartkowski, *Tradycja i polityka...*

²⁸ Ibid.

²⁹ A. Ellis, *Electoral Geography* [w:] *International Encyclopedia of Political Science*, SAGE Publications 2011, s. 749.

1.2. Problem badawczy i cele pracy

Głównym problemem badawczym pracy jest określenie wzorców przestrzennych charakterystycznych dla frekwencji oraz dla odsetka nieważnych głosów we wszystkich typach wyborów centralnych (do Sejmu RP, Prezydenta RP oraz do Parlamentu Europejskiego) w Polsce w latach 2004–2019, a także próba ich wyjaśnienia za pomocą charakterystyk społecznych, ekonomicznych i kulturowych.

Celem badań jest tym samym odpowiedź na cztery główne pytania badawcze:

1. Czy stare wzorce przestrzenne (z lat 90. XX w.) dotyczące poziomu frekwencji wyborczej są wciąż aktualne? Jeśli nie, to w jaki sposób się zmieniły?
2. Jakie wzorce przestrzenne można zaobserwować w przypadku odsetka głosów nieważnych?
3. Które spośród czynników społecznych, ekonomicznych oraz kulturowych w największym stopniu wpływają na frekwencję wyborczą?
4. Które spośród czynników społecznych, ekonomicznych oraz kulturowych w największym stopniu wpływają na odsetek nieważnych głosów?

W pracy sformułowano również uzupełniające cele szczegółowe, obejmujące trzy obszary: poznawczy, metodyczny oraz aplikacyjny. Poznawcze mają za zadanie dookreślić główne problemy pracy. Postawiono trzy zadania uzupełniające:

1. Odpowiedź na pytanie, w jaki sposób wzorce przestrzenne dotyczące poziomu frekwencji wyborczej oraz odsetka nieważnych głosów informują nas o zmianach w procesie internalizacji wartości demokratycznych wśród polskich obywateli.
2. Identyfikacja problemów mogących mieć wpływ na wysoki/niski poziom frekwencji oraz odsetka nieważnych głosów.
3. Hierarchia czynników determinujących poziom frekwencji oraz poziom odsetka nieważnych głosów w zależności od typu elekcji.

Cele metodyczne odnoszą się do możliwości wykorzystania nowych metod badawczych w geografii wyborczej. Dotychczas metody te nie były stosowane w zakresie badań nad frekwencją oraz nieważnymi głosami ani w Polsce, ani poza granicami kraju³⁰. Określono dwa cele metodyczne:

1. Odpowiedź na pytanie, czy jest możliwe opracowanie klasyfikacji gmin ze względu na zachowania wyborcze ich mieszkańców.
2. Odpowiedź na pytanie, czy jest możliwe przeprowadzenie regionalizacji gmin ze względu na sposób udziału ich mieszkańców w głosowaniu.

³⁰ Zgodnie z wiedzą autorki.

Cele aplikacyjne służą wykorzystaniu osiągniętych wyników w praktyce. Niniejsza praca ma jeden podstawowy cel aplikacyjny:

Odpowiedź na pytanie, czy jest możliwe opracowanie skutecznego modelu pozwalającego prognozować zachowania wyborcze obywateli ze względu na ich miejsce zamieszkania oraz czynniki społeczne, ekonomiczne, kulturowe.

1.3. Hipotezy

Dla każdego z głównych pytań badawczych na podstawie istniejącej literatury sformułowano następujące hipotezy:

H1. Stare układy przestrzenne ulegają powolnej i dość regularnej modyfikacji. Maleje rola wpływających na nie czynników historyczno-kulturowych na rzecz społeczno-ekonomicznych.

H2. W przypadku odsetka głosów nieważnych nie da się zaobserwować trwałych układów przestrzennych jednakowych dla wszystkich rodzajów wyborów. Wzorce pojawiające się w poszczególnych rodzajach wyborów są zauważalne, ale nie są jednoznaczne.

H3. Zróżnicowanie przestrzenne frekwencji w największym stopniu determinują następujące czynniki: zróżnicowanie historyczno-kulturowe Polski, poziom zamożności, liczba mieszkańców w gminie, wykształcenie oraz religijność.

H4. Zróżnicowanie przestrzenne odsetka nieważnych głosów w największym stopniu determinują następujące czynniki: wykształcenie, wiek, liczba ludności oraz fakt zamieszkania na terenach rolniczych.

1.4. Zastrzeżenia

1. Celem niniejszej pracy nie jest analiza i opis zachowań wyborczych w ogóle, a jedynie przedstawienie zróżnicowania przestrzennego tych zachowań.
2. Celem pracy nie jest udowodnienie, że zróżnicowanie regionalne jest jedyną czy podstawową determinantą zróżnicowania zachowań wyborczych w Polsce. Celem pracy jest ukazanie, że obok generalnych procesów wpływających na wybory polityczne Polaków istnieją także determinanty wynikające z odrębności regionalnych.
3. Ze względu na ryzyko błędu ekologicznego związanego z zawadnością wnioskowania o zachowaniach jednostek z danych skumulowanych sformułowane w niniejszej pracy wnioski odnoszą się wyłącznie do opisywanych grup społecznych, nie zaś do indywidualnych wyborców.
4. Można przyjąć dwa sposoby obliczania średnich wskaźników dla jednostek określonego poziomu agregacji: średnie na poziomie gmin lub średnia sumaryczna danych z całego obszaru. W tej pracy średnia ogólnokrajowa frekwencja i odsetek nieważnych głosów są podawane jako

średnia sumaryczna, ale średnie wojewódzkie i regionalne są liczone na podstawie średnich z gmin, ponieważ podstawową jednostką dla tych analiz jest gmina.

5. Wnioski płynące z niniejszej pracy odnoszą się wyłącznie do wyborów centralnych. Wybory lokalne wykazują zupełnie odmienne wzorce uczestnictwa, a także wzorce zróżnicowania przestrzennego, zarówno w zakresie frekwencji, jak i odsetka głosów nieważnych.

1.5. Zakres przedmiotowy, czasowy, przestrzenny

Praca obejmuje wszystkie wybory na Prezydenta RP, do Sejmu RP i do Parlamentu Europejskiego w Polsce od roku 2004. Cezura początkowa wynika z jednej strony z dostępności danych Głównego Urzędu Statystycznego, albowiem część wskaźników użytych w pracy jest dostępna dopiero od roku 2002 (m.in. dane dotyczące instalacji w mieszkaniach, liczby zawartych małżeństw na tysiąc osób czy współczynnika feminizacji). Inną przyczyną uwzględnienia wyborów od 2004 r. są zmiany administracyjne, które weszły w życie w 1999 r., a w 2002 r. zostały zmodyfikowane³¹. Jest to również rok wejścia Polski do Unii Europejskiej, co wiązało się z licznymi zmianami formalnymi, społecznymi i politycznymi w kraju oraz pierwszymi wyborami do Parlamentu Europejskiego. Można też uznać, że od wyborów europejskich z 2004 r. w Polsce funkcjonuje w miarę niezmienna scena polityczna (wybory te były pierwszymi po publikacji opracowania Mariusza Kowalskiego³², w których nie zwyciężyło SLD). Warto również podkreślić, że dla wyborów z lat 1989–1998 istnieją podobne analizy frekwencji wyborczej³³, co jest niezwykle cennym odniesieniem dla niniejszej pracy³⁴. Przedmiotem analizy będą zatem: wybory Prezydenta RP w latach 2005, 2010, 2015, wybory do Sejmu RP w latach 2005, 2007, 2011, 2015, 2019 oraz wybory do Parlamentu Europejskiego w latach 2004, 2009, 2014, 2019.

Przestrzennie praca obejmuje całą Polskę, a analizy są dokonywane na poziomie gmin. Motywacją do wyboru tej jednostki odniesienia było dążenie

³¹ Dz.U. 2001 nr 62 poz. 630. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 maja 2001 r. w sprawie zmiany granic województw małopolskiego i śląskiego; Dz.U. 2001 nr 62 poz. 631. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 maja 2001 r. w sprawie utworzenia, ustalenia granic i zmiany nazw powiatów oraz zmiany siedziby władz powiatu.

³² M. Kowalski, *Geografia wyborcza Polski. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989–1998*, „Geopolitical Studies” t. 7, Warszawa 2000.

³³ Ibid.

³⁴ Wybory parlamentarne z 2001 r. zostały szeroko omówione przez autorkę w innej pracy (M. Skorupska, *Frekwencja w wyborach do Sejmu w Polsce w latach 2001–2015 – perspektywa geograficzna*, „Społeczeństwo i Polityka” t. 3 nr 60 (2019), s. 201–220, DOI: 10.34765/sp.0319.a11).

do możliwie największej homogeniczności badanej społeczności³⁵, a jednocześnie możliwość wykorzystania danych statystycznych z różnych źródeł. Mniejszy terytorialnie, a zatem i bardziej homogeniczny, obwód wyborczy nie mógł zostać wykorzystany, ponieważ nie spełniał założenia dostępności danych. Tym samym analizie poddano 2478 gmin. Jest to liczba gmin w Polsce w roku 2016, kiedy rozpoczęto pracę nad publikacją. W roku 2019 gmina Ostrowice została zlikwidowana³⁶, a tym samym liczba gmin zmniejszyła się. Zachowano jednak liczbę gmin z roku 2016, a wartości dla gminy Ostrowice w wyborach z 2019 r. osiągają wartość zero.

1.6. Syntetyczny opis metod

W pracy wykorzystano zróżnicowane metody badawcze, zarówno ilościowe, jak i jakościowe. Zasadniczo dzieli się ona na trzy części, opracowane za pomocą różnych metod³⁷.

Część pierwsza opiera się na mapach wykonanych metodą kartogramu, przedstawiających zróżnicowanie przestrzenne partycypacji wyborczej oraz odsetka nieważnych głosów we wszystkich analizowanych elekcjach. Dodatkowo zostały opracowane kartogramy obrazujące różnice w poziomie wymienionych wskaźników pomiędzy kolejnymi elekcjami, w podziale na typ wyborów. Wszystkie mapy poddane zostały analizie porównawczej.

Część druga to klasyfikacja gmin ze względu na zachowania wyborcze ich mieszkańców. Wykonano klasyfikację zupełną i rozłączną z wykorzystaniem metody grupowania i podziału (elementy zbioru traktowane jako całość, a następnie podzielone na grupy)³⁸. Wykonano dwa rodzaje klasyfikacji, opartą na średniej krajowej oraz opartą na medianie krajowej. Ze względu na bardzo zbliżone wyniki w pracy omówiono jedynie klasyfikację opartą na średniej krajowej. Wyznaczono trzy klasy: 1. poniżej średniej; 2. zbliżona do średniej; 3. powyżej średniej. Klasy wyznaczono z wykorzystaniem jednego odchylenia standardowego. Wyniki klasyfikacji zostały przedstawione na mapach wykonanych metodą kartogramu, a także zostały poddane analizie statystycznej.

Część trzecia obejmuje opracowanie modeli regresji liniowej wielorakiej wyjaśniających zróżnicowanie przestrzenne poziomu frekwencji wyborczej

³⁵ R. Matykowski, *Koncepcje i metody w polskich badaniach przestrzenno-elektoralnych*, „Studia KPZK” t. 183 (2018).

³⁶ Dz.U. 2018 poz. 1432. Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o szczególnych rozwiązaniach dotyczących gminy Ostrowice w województwie zachodniopomorskim.

³⁷ Pierwotnie praca zakładała użycie czterech metod, jednak ze względu na pandemię COVID części obejmującej studia przypadku nie udało się w pełni zrealizować, w związku z czym nie ujęto ich w pracy.

³⁸ J.J. Parysek, *Modele klasyfikacji w geografii*, „Prace UAM. Seria: Geografia” t. 31 (1982).

oraz odsetka nieważnych głosów. Analiza regresji umożliwia opis zależności między wybraną zmienną nazywaną zmienną zależną lub objaśnianą (np. poziom frekwencji wyborczej) i wieloma zmiennymi nazywanymi zmiennymi niezależnymi lub objaśniającymi (np. czynniki społeczne, ekonomiczne). Na podstawie literatury do analizy regresji wybrano 22 wskaźniki korelujące z frekwencją i 23 wskaźniki korelujące z odsetkiem nieważnych głosów oraz dostępne na poziomie gmin. Spośród nich, na podstawie analizy eksploracyjnej oraz analizy korelacji, wytypowano zmienne współliniowe i dokonano odpowiednich przekształceń, by spełnione były założenia modeli. Następnie opracowano modele regresji liniowej dla wszystkich analizowanych elekcji i wytypowano wskaźniki o największym wpływie na badane zjawiska.

1.7. Synteza treści

Praca składa się z sześciu rozdziałów i dzieli się na dwie części: teoretyczną i praktyczną. Rozdział 1 jest wprowadzeniem do pracy, zawierającym syntetyczny opis problemu badawczego oraz wykorzystanych metod. W rozdziale 2 znajduje się odwołanie do literatury przedmiotu, w tym zarys historii badań wyborczych na świecie i w Polsce, definicje najważniejszych pojęć wykorzystywanych w pracy, opis najważniejszych regionalizacji historyczno-politycznych Polski, a także szerokie omówienie determinant zróżnicowania frekwencji wyborczej oraz odsetka nieważnych głosów w literaturze zagranicznej i polskiej. Rozdział 3 odnosi się do metodyki wykorzystanej w pracy, zarówno w zakresie teoretycznym, jak i praktycznym. W rozdziałach 4 i 5 szeroko opisano wyniki przeprowadzonych badań, skupiając się na zróżnicowaniu przestrzennym frekwencji wyborczej oraz odsetka nieważnych głosów w Polsce. Rozdział 6 podzielony jest na cztery podrozdziały, z których pierwsze dwa podejmują próbę wyjaśnienia opisanych w rozdziałach 4 i 5 wzorców przestrzennych, natomiast dwa ostatnie są podsumowaniem pracy, w tym dyskusją z dotychczasowymi badaniami, weryfikacją hipotez, zawierają też najważniejsze wnioski oraz rekomendacje na przyszłość.